

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ПЪТЯТ НА МАШИНИТЕ:
МЕХАНИЗМИ ЗА ОВЛАДЯВАНЕ
НА ПРОСТРАНСТВОТО В НАУЧНОФАНТАСТИЧНИЯ
СВЯТ НА ГЕОРГИ ИЛИЕВ *

Мария Русева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE MACHINE PATH:
MECHANISMS OF MASTERING THE SPACE
IN GEORGI ILIEV'S SCIENCE
FICTION WORLD

Mariya Ruseva
University of Sofia St. Kliment Ohridski

Abstract. The paper focuses on the diverse images of fictional machines in the science fiction novels by Georgi Iliev “O-Corse” (1930) and “Teuth’s rebellion”(1933). The questions set are how the world can be remodeled through technology and how far the machines of the future can succeed in replacing the nature that created mankind. For this purpose machines are observed from two points of view: as a means of survival after a planet’s catastrophe; and as a means of salvation and restoration of the harmonious world order.

Key words: machines, Georgi Iliev, Bulgarian science fiction novels, the 30s.

В „Идеалите на техниката в предвечерието на XX век“ Николай Мелников пише: „Отнемете днес от културата машината и тази култура ще изчезне“ (Мелников 1905: 2). Машината от края на XIX и началото на XX век започва да се мисли като неотменна част от битието на човека, тя чертае нови представи за бъдещето и изкушава да се предполага успехът на техниката, да се гадаят развоят и посоките на научно-техническия прогрес. В същата статия четем още, че „Сър Брамвел казал, може би доста смело, че в 1930 година, т.е. подир 30 години

* Научната публикация е подготвена по проект за млади учени „Литература и техника. Изобретяване на модерността в българската литература“ към Фонд „Научни изследвания“, ДМ 10/1 от 13 декември 2016 г.

– парните машини ще се запратят в музеите като старини и ще възбуждат само учудване за нашите грешки!“ (пак там). И наистина, за споменатата година по темата можем да кажем с положителност поне две неща: на първо място, през 30-те години на XX век фокусът е вече изместен от парната машина към електрическият мотор и машините са утвърдили своето масово присъствие в живота на човека. На второ място, в контекста на българската литература ще отбележим, че през 1930 г. машините застават в основата на първия български научнофантастичен роман „О-Корс“ на Георги Илиев. В българската литература от 30-те години машината се оказва „винаги вече налична в света“ (Стоянова 2015: 159), утвърждава се като централен художествен образ на редица произведения¹, заредена с невъобразим потенциал и възможности да построява нови реалности. Във фантастичния свят на Георги Илиев ще се открият множество силуети на непознати „измислени“ машини. Техните различни образи и функции ще бъдат обект на интерес в настоящия доклад, като ще спрем вниманието както върху романа „О-Корс“ (1930), така и върху следващия научнофантастичен роман на автора – „Теут се бунтува“ (1933), който бива отличен с награда през 1933 г. от Министерството на народното просвещение.

В двата романа на Георги Илиев „умората“ от живота, обхванала планетите и звездите – слънцето е изгаснало („О-Корс“), планетата е престанала да се върти около оста си („Теут се бунтува“), приковава човека между „отровите на несполуката и замайващите аромати на надеждите“ (Илиев 1930: 22) за възстановяване на космичния и природен ред. Пропадането на вселената провокира изобретяването на нови пътища и способности за съхраняване на човешкото съществуване – чрез прокопаването на подземни градове в недрата на Земята („О-Корс“) и приготвянето към вечната нощ и вечния ден („Теут се бунтува“). С помощта на роботи (силодей, самодей), машини за придвижване (самоход, скороход, скоролет), специални измервателни уреди (времемер, слънцемемер, тросомер) и други изобретения, научно-техническият прогрес следва да компенсира „недъгавостта“ на настоящето, да възвърне усещането за контрол на човека и възможността за усъвършенстване на собственото бъдеще. И в двата романа обаче се задава усещането за синтетичност на съществуването, за прокарване на пътища по една „болна“ земя. Отново в лицето на машините ще се запали искрата за постигане на непостижимото, за „поправяне“ на хармоничния световен ред.

В настоящия доклад ще се проследи как посредством техниката може да се премоделира светът и доколко машините на бъдещето успяват да заме-

¹ Вж. студията на Н. Стоянова „Машината и времето“, поместена в книгата „Възходът на слънчогледите“ (2015). Авторката разглежда функцията на машините в поетически произведения на Елисавета Багряна, Дора Габе, Пантелей Матеев, Никола Вапцаров и др., както и в някои прозаични произведения на Светослав Минков, Чавдар Мутафов, Ясен Валковски, Валери Петров и др. от 30-те години на XX век.

ният природата, създала човека. Ще се търсят отговори на въпросите може ли човекът да овладее/завладее вселената и нейните закони и какви рискове/опасности крият шеметните кроежи на неговия дух. За целта ще се съсредоточим върху устройството на света в двата текста на Георги Илиев и предложените разрешения на съответния планетен дефект, като си позволим тяхното паралелно разглеждане предвид открояващата се сходна машинна образна система.

Машини за оцеляване

Машината е средство, способ за улесняване на човешкото битие. В равномерното завъртане на нейните зъбчати колела светът се подрежда, намира баланс и се рационализира. В научнофантастичните романи на Георги Илиев сговарянето на човека с машините се превръща в единствен възможен механизъм за оцеляване, гарантиращ съхраняването на живота в един по същество разпаднал се свят. Техниката задава нови перспективи, през които започва да се мисли съществуването *въпреки* повредите на планетата, а търсенето на способности за тяхното преодоляване позволява на изследователите да говорят за своеобразен „оптимистичен планетарно-социален катастрофизъм“ (Сапарев 1983: 8) в романите на автора. Посредством машините героят на Георги Илиев е повярвал, че има способността да произвежда алтернативи на „счупилата“ се реалност.

И в двата текста се наблюдава повторното съграждане на свят поради пълното унищожение на природата. Техниката идва да замени „органически-ирационалното с организирано-рационалното“ (Бердяев 1945: 14); позволило си отклонения органично битие с безпогрешния механизъм на стоманените машини и синтетиката. В романа „О-Корс“ изгасналото слънце принуждава човека да потърси топлина по вертикала в посока надолу към недрата на земята, мобилизира неговия устрем в изграждането на подземни пътища, градове и убежища. Възторгът от неговата победа намира израз в „изкуствените слънца на подземния ден“, които водят началото си от „дървета, чиито листи и плод бяха малки светлинни източници“ (Илиев 1930: 15). Новите електрически дървета, изобретение на човека, се явяват подобрена и на практика вечна механична реплика на оказалата се нетрайна природна система, създадена от Бог. Във втория роман на писателя на планетата Теут градското пространство запазва своето разположение по хоризонтала, като сляга към релефа на земната кора и изгражда „огромна, жълта мрежа, нишките на която са широки пътища, а оловносините бисери по възлите им – безчетните градове на Теут, чиито сгради са ниски, току-що изникнали из пясъците гъби“ (Илиев 1933: 8). И в двата романа светът се преизпълва с динамика и движение – вместо с познатите за човека от 30-те години автомобил и самолет, читателят се среща с техните подобрени версии от бъдещето – *скороход* и *скоролет*. А с помощта на специални машини – *тром дълбач* и *подемач*, се осъществява извличането на хранителни съставки от земните пластове и тяхната преработка в удобен вид за усвояване от човешкия организъм синтетична храна.

Действието и в двете книги бива огласяно от шума на работещите машини: „бляскаха големи махови колела, съскаха, ревяха, въздишаха тежко или пееха стоманените части на едно голямо сърце“ (Илиев 1930: 65). Светът метаморфозира в нескончаемия ход на чрезмерната технизация, възприема формата на огромен, почти съвършен часовников механизъм. А всяка отделна машина „в стройни и безукорни линии“, със себеотдайна „съсредоточеност, ревност, любов и покорност“ посвоему наподобява „малък Космос, който следва единствено волята на човека“ (Шпенглер 1995: 666).

В романа редом до хората крачат самостоятелно роботите на бъдещето – *силодеи и самодеи*. Промяната в езиковото наименование, въведено 10 години по-рано от Карел Чапек в антиутопичната драма „R.U.R.“ (1920), може да се разглежда като акцент върху еволюцията на техниката и върху времевата дистанция на сюжетното действие спрямо настоящето от 30-те години на XX век, за които претендират и двата романа на Георги Илиев². Ще забележим също, че роботите бележат развой в своите мисли и действия дори при съпоставката между двата текста. В „О-Корс“ силодеят функционира сковано, подчертано механично: „стоеше с изопнати стоманени ръце и нозе, в застинала величава стойка [...], а електрическите му очи излъчваха свръхнапрежение: чакаше знак, за да отвори [вратата – б. м., М. Р.], да изрече глухо и еднозвучно поздравя си и да се успокои“ (Илиев 1930: 6). В „Теут се бунтува“ силодеят е с „жестоки зъби“ и държи тежък чук в ръка; превръща се от помощник във враждебен пазач и боен робот-войник. И още, в подобрената си версия силодеят е програмиран да изразява свои електронни емоции: „Машината негодува. Обидена е.“ (Илиев 1933: 13). Във втория роман творението получава правото да въстава против своя творец, да не му се подчинява, или ако си послужим с думите на Николай Бердяев: „Прометеевският дух на човека не е в сила да овладее създадената от него техника“ (Бердяев 1945: 14). Човекът може да програмира машината с точно изчислен, контролиран брой функции, но няма как да предвиди всички възможни последици при тяхното изпълнение/приложение в реалността.

И в двете книги на Георги Илиев репрезентираният модели на свят удовлетворяват нуждите на човека и успяват да регулират изначалните дефекти и щети, но само като тип временно решение. С помощта на *времемер* героите от романа „О-Корс“ могат да предполагат смяната на деня с нощта спрямо неясния ход на изгасналото слънце, но не и да я изживеят напълно. А в романа „Теут се бунтува“ времемерът възприема функцията на таймер, отброяващ „за колко дни още храна и въздух има Теут“ (Илиев 1933: 22-23). Изтичащото

² По-различна хипотеза се открива в увода към второто издание на „Теут се бунтува“ (1983) – „Забравеното начало на българската научна фантастика“, където Огнян Сапарев допуска, че е възможно Георги Илиев да спори с нововъведената от Чапек дума „робот“ (Сапарев 1983: 6).

време започва да притиска, предизвиква ужас от възможната фатална смърт: „зъбците на времето работеха безспир, прояждаха число след число, гонейки границата на безкрайно малкото“ (пак там). В рамките на технизирания свят следва да се търсят други иновативни научни решения, които да гарантират опазването на живота.

Машини за спасение

Машината е творение, продукт – символ на възхода на човешкото битие. В есето „Моторът“ (1920) на Чавдар Мутафов машината е „идеално същество от безкрайна хармония и абсолютна логика“, в което „почиват бурите и светлините на бъдещето“ (Мутафов 1993: 83). Техниката е израз както на възторга от постигнатото, така и на опиянението от потенциала на идното. В научнофантастичния свят на Георги Илиев електрическите машини ще задават основанията на надеждата за спасение; ще проправят път към бленуваната оптимистична визия за бъдещето.

Научно-техническият прогрес очертава нови посоки за развитие, от него поставят началото си редица професии и научни специалности на бъдещето – *лъчевед*, *звездовед*, *силовак* и др., съсредоточаващи окоото на човека в неразгаданите закони на физиката и астрономията. На преден план бива изведена както водещата роля на научните институти, организирани от тях конференции и разработвани изследвания, така и значимостта на *научния експеримент*. Да се изнамери способ „да се въздейства на слънцето, за да се пробуди към живот“ (Илиев 1930: 5) е задачата, застанала в основата на провежданите опити на звездобройната (обсерватория) „О-Корс“, а в „Теут се бунтува“ целта е да бъде задвижена отново планетата около собствената ѝ ос.

Като централна за двете сюжетни действия се утвърждава фигурата на инженера учен – „знаещият жрец на машината“ (Шпенглер 1995: 670), копнеещ по непристъпния пиедестал на Бога. В романа „О-Корс“ Виних Дъждански е очарован от мисълта „да завладее вселената и нейните закони, да бъде господар на земното и надземното“ (Илиев 1930: 23), а още в началото на „Теут се бунтува“ главният герой Кантемир се самоназовава като „човек, могъщ дух и полубог“ (Илиев 1933: 7). Ученият припознава себе си не в регистрите на скромния изобретател, допринасящ за спасението и развитието на Вселената, а през жреческата фигура на господаря, направляващ съдбата на същата тази Вселена.

Научните усилия на инженерите и в двата текста се концентрират върху силата и мощта на изкуствените мълнии. В „О-Корс“ изгасналото небесно тяло бива обстрелвано от *лъчеради* с *лъчеви змиевици*, които при сблъсъка с други тела умножават своята енергия и топлина. При достигане на слънцето змиевиците трябва да го запалят, като трансформират неговите тежки маси в най-лек газ. В „Теут се бунтува“ *лъчерадите* прицелват нов вид *въжсейни лъчи* „*k7c*“ към специално заредени *ракетни огнища*, които следва да се взривят

и предизвикат серия от трусове на планетата. А с помощта на измервателни уреди – *трусомер* и *звездочет*, се проследява успехът на експерименталния опит. Трусомерът отчита времетраенето, силата и скоростта на взривовите, с които ще бъде задвижена планетата около собствената ѝ ос, а звездочетът ще следи за траекторията на Теут около слънцето. Въпреки липсата на допълнителна конкретика и навлизане в теоретични формули и изчисления, в така зададените планетарни казуси и двете книги успяват да предложат сравнително аргументирани отправни точки за решения.

В заключение може да се обобщи, че след успешното възстановяване на хармоничния световен, планетарен ред в двата романа на Георги Илиев „измислените“ машини заемат своето почетно място до парната машина от XIX век в музея на бъдещето. И макар още през 30-те години критици като Кирил Кръстев, Павел Телчаров, а по-късно и изследователи като Огнян Сапарев и Иван Сарандев³ да осъждат опита на Георги Илиев да построи свой терминологичен инструментариум като несполучлив и неактуален, машинният парк на писателя продължава да интригува с оптимистичната нагласа да се провокират и доказват неизчерпаемостта и безграничността на човешката изобретателност.

Библиография

- Бердяев 1945:** Бердяев, Н. Човекът и машината. – В: *Славянска мисъл*. 1945, № 2, с. 11-30.
- Илиев 1930:** Илиев, Г. *О-Корс*. Ст. Загора: Светлина, 1930.
- Илиев 1933:** Илиев, Г. *Теут се бунтува*. Ст. Загора: Светлина, 1933.
- Мелников 1905:** Мелников, Н. *Идеалите на техниката в предвечерието на XX век*. прев. от рус. А. Макавеев, Свищов: А. Д. Пачников, 1905.
- Мутафов 1993:** Мутафов, Ч. Моторът. – В: *Избрано*. София: Гал-Ико, 1993, с. 79-83.
- Сапарев 1983:** Сапарев, О. Забравеното начало в българската научна фантастика. – В: Илиев, Георги. *Теут се бунтува*. Пловдив: Христо Г. Данов, 1983, с. 5-12.
- Стоянова 2015:** Стоянова, Н. Машината и времето. – В: *Възходът на слънчогледите: българската литература от 20-те и 30-те години на XX век: опити с времето*. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2015, с. 145-174.
- Шпенглер 1995:** Шпенглер, О. Машините. – В: *Залезът на Запада: Опит за морфология на световната история*. София: Лик, 2005, т. 2, с. 661-673.

³ Вж. статията на Иван Сарандев, посветена на Георги Илиев, поместена в книгата „Българска литература (1918-1945)“, Пловдив, 2004, т. 2, с. 111-126; както и рецензиите на Кирил Кръстев „Първият български фантастичен роман: „О-Корс“ на Георги Илиев“ В: *Българска мисъл*, VI, 1931, кн. 6, с. 432-435.; на Павел Телчаров в Рубрика „Между книгите и списанията“, в-к „Литературен глас“, бр. 235, 20. V. 1934, с. 4 и др.

